

Сава Христофорович ЧАВДАРОВ

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА**

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 821.161.2.09-96Шев
Ч-12

Чавдаров С.Х

Ч-12 Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка / Упоряд.
вид. Б. О. Лис . Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 282 с.
ISBN 978-617-520-449-8

Аналізуючи творчість Тараса Григоровича Шевченка автор зазначає його вагомий вплив на подальший розвиток української мови та культури.

Серед актуальних для всіх часів педагогічних ідей Шевченка була й ідея необхідності навчання дітей своєю рідною мовою, яку він не просто проголошував, а й активно втілював у життя, всіляко підтримуючи популярний тоді рух недільних шкіл для народу й написавши для них свій «Кобзар».

УДК 821.161.2.09-96Шев

ISBN 978-617-520-449-8

© Лис Б.О. упорядник, 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

“УЧИТЕЛЬ ВЧИТЕЛІВ”

Можна сказати без найменшого перебільшення, що немає людини, котра б для справи української освіти зробила більше, ніж Сава Христофорович Чавдаров.

Дослідники його педагогічної творчості зазвичай пишуть, що написаний у 1940 році підручник “Українська мова” для першого класу восьмирічних шкіл перевидавався 28 разів, і останнє – перероблене і доповнене – видання його вийшло у 1973 році. Тобто протягом, як мінімум, протягом 33 років абсолютна більшість школярів України робили перші кроки в опануванні рідної мови саме за підручником С. Х. Чавдарова. Та й наступні кроки – теж. Адже Сава Христофорович був автором підручників з української мови для другого, третього та четвертого класів, які також перевидавалися десятки разів. Причому це були не просто перевидання. Автор постійно працював над вдосконаленням підручників, враховуючи критику, яка в ті часи була дуже прискіпливою і не давала навіть дуже іменитим авторам “спочивати на лаврах”. Не кажучи вже про те, що свої корективи вносила сама педагогічна практика, в гущі якої автор був завжди. Підручники з кожним перевиданням як би зростали і розвивалися разом з розвитком школи, розвитком суспільства в цілому і підвищенням вимог зі сторони суспільства до школи. Адже одна річ – той рівень розвитку науки і техніки, яку треба було опанувати тим, хто тільки починав вчитися читати і писати в 30-ті роки, і зовсім інша – та наука і техніка, з якою мали мати справу першокласники початку 70-х років. В літературі тих часів цей період називали епохою науково-технічної революції. Але для того, щоб ця науково-технічна революція відбулася, готуватися треба було починати задовго до того, як про неї почали писати в книгах, журналах чи газетах, говорити по радіо чи по телевізору, і починати треба було саме з того, щоб

учити майбутніх “революціонерів” читати і писати. Причому від того, наскільки вдало їх навчать читати і писати, багато в чому будуть залежати й успіхи науково-технічної революції.

В американській англійській мові є таке поняття, як “супутниковий шок”, чи деколи – “супутникова криза”. Так деякі американські політичні діячі, а слідом за ними журналісти, охарактеризували той ефект, який викликав у Сполучених Штатах запуск першого супутника Землі. У книзі Вільяма Джейнса “Історія американської освіти” навіть є спеціальні параграфи, які так і називаються “Супутниковий шок” і “Уроки “супутникового шоку”. Так от, описуючи цей самий “супутниковий шок” і ті причини, які на думку експертів, привели Америку до такої неприємної ситуації, В. Джейнс приводить слова іншого історика американської освіти П. П. Ліларда:

“...американці, особливо ті, у кого були діти, були занепокоєні станом нашої системи освіти. Значна частина дітей після дванадцяти років навчання була неспроможна прочитати хоча б скільки-небудь складний текст”¹.

Але якщо прийняти, що ці зауваження слушні, то цілком законно буде припустити і протилежне, що не останню роль у тому, що супутники успішно літали, кораблі плавали, заводи будувалися і т. д. і т. п., зіграло те, що їх творців, та і тих, хто на них працював, хтось мусив добре навчити читати і писати.

Крім усього іншого, Вільям Джейнс приводить цікаву думку експертів про те, що вчити дітей, які виростили не в англомовних сім'ях, читати і писати треба в першу чергу рідною мовою, а вже потім і на цій базі – англійською, адже “в іншому разі вони зіткнуться з труднощами у вивченні різних предметів, що сповільнить їх прогрес у навчанні”. Причому він посилається на роботи, опубліковані в 1993 і 2001 роках.

Як бачите, ці ідеї достатньо нові для США: вони були висловлені тільки в кінці ХХ на початку ХХІ століття, а Сава Христович Чавдаров успішно здійснював подібну освітню політику в Україні починаючи уже з середини тридцятих років протягом півстоліття. Погодьтеся, що цього цілком досить для того, щоб його ім'я золотими літерами вписати в історію України. Насправді

---

¹ Вільям Джейнс. “Історія американської освіти”. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/HistoryAmerEdu.pdf>

ж, ім'я Сави Христофоровича Чавдарова сьогодні відоме хіба що дуже вузькому колу фахівців в галузі історії педагогіки в Україні. Хоча, треба віддати належне цим фахівцям, вони роблять дуже багато для збереження та вивчення наукової спадщини Сави Христофоровича. Особливо це стосується колективу Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, співробітники якої дбайливо зберігають праці великого вченого. Вони склали електронні версії бібліографії праць самого С. Х. Чавдарова, та літератури про нього, на базі бібліотеки регулярно проводяться наукові конференції, присвячені спадщині С. Х. Чавдарова та видаються матеріали досліджень його творчості. На жаль, все це не робить ім'я Сави Христофоровича Чавдарова більш відомим для широкого кола українців, або хоча б українських педагогів.

А підручники української мови для початкових класів – це далеко не все і навіть не головне, що зробив Сава Христофорович Чавдаров для української школи. Адже читати і писати рідною мовою навчають не підручники, а вчителі за допомогою підручників. А саме Сава Христофорович Чавдаров був автором посібника для вчителів “Як викладати українську мову в початковій школі”, який був виданий у 1934 році. А вже 1937 року він випустив підручник „Методика викладання української мови в початковій школі“, який був перевиданий 1938 року. Сава Христофорович Чавдаров був автором першого україномовного підручника “Педагогіка” для вузів (1940 рік). Та й знамениті підручники української мови для початкових класів, про які ми писали на початку, не були першими. Просто про них зазвичай пишуть, коли згадують по Саву Христофоровича Чавдарова, через те, що вони витримали фантастичну кількість перевидань. Насправді ж перші підручники української мови для початкових класів за авторством Сави Христофоровича Чавдарова, які називалися “Підручник української мови. Граматика і правопис. Для 1-2 року навчання початкової школи” і “Підручник української мови. Граматика і правопис. Для 3-4 року навчання початкової школи”, вийшли ще у 1933 році. Перший із них у співавторстві з П. Волинським. Вони теж кілька разів перевидавалися. Так що насправді українські діти опановували рідну мову за підручниками Сави Христофоровича Чавдарова не 33 роки, а протягом 40 років. Окрім того, ним були підготовлені “Збірник вправ з правопису для початкової школи” для 1-2 і 3-4 років навчання

(1936), підручник для педагогічних технікумів і посібник для вчителів початкових шкіл під назвою “Методика викладання української мови в школі” (1937), “Методика викладання української мови (граматики і правопису) у середній школі” (1939).

Але і навчально-методичної літератури для вчителів недостатньо для того, щоб система освіти “запрацювала”. Все це ще треба втілити в життя, налаштувати систему, постійно підтримувати її в робочому стані, та ще й слідкувати за тим, щоб вона розвивалася, оскільки система освіти – не просто бездушний механізм, який працює за спущеними зверху інструкціями, а живий організм, що складається з людей, які мусять “горіти” своєю справою і бути здатними “запалити” дітей на великі справи. Так, от для початку треба було “запалити” самих педагогів. Сава Христофорович вмів це робити як ніхто інший.

Менше всього він був подібний на кабінетного вченого, здатного тільки на те, щоб писати підручники та методички, які зазвичай придатні тільки для того, щоб “погасити” ентузіазм педагога, навіть якщо він є. Ні, його підручники були написані зовсім іншим способом. Вони, в першу чергу, є результатом величезного власного досвіду викладання у школах і довголітньої праці з організації системи освіти.

Причому школу як викладання, так і організації системи освіти Сава Христофорович Чавдаров пройшов на всіх рівнях: від організації її власне як учитель безпосередньо у шкільному класі, чи як викладач в аудиторії провінційного училища і до організатора системи педагогічної освіти у всеукраїнському масштабі. Був він і викладачем гімназії, і директором сільської школи, і інспектором сільських шкіл Київського окружного відділу народної освіти. У 1928 році Сава Христофорович стає науковим співробітником, а згодом виконувачем обов’язків директора Київської обласної науково-педагогічної станції. З 1929 року він починає викладати у вищих навчальних закладах і до кінця свого життя поєднує викладання в провідних українських вузах з роботою, в тому числі і керівною, в педагогічних науково-дослідних закладах. Власне, він був організатором і керівником багатьох сучасних провідних українських педагогічних навчальних і наукових закладів чи їх підрозділів.

І всюди він умів заразити своїм ентузіазмом всіх навколо: починаючи від учнів сільських шкіл і студентів і закінчуючи найвидатнішими педагогами. Серед інших Сава Христофорович Чавдаров, наприклад, “відкрив” В. О. Сухомлинського. Його донька Ольга Василівна Сухомлинська свідчить:

“В.О. Сухомлинський в особі С. Х. Чавдарова знайшов старшого друга і товариша, який, можна сказати, привів його до наукової педагогічної діяльності, спонукав до написання кандидатської дисертації”².

Або, наприклад, таке. Ми не помилимося, якщо скажемо, що Сава Христофорович Чавдаров залишив неабиякий слід і в філософії. Ні, сам він не писав філософських праць, і навіть ті думки з приводу філософії, які зустрічаються у його педагогічних творах, не завжди можна назвати дуже вдалими. Наприклад, у передмові до шеститомного видання творів К. Д. Ушинського він хвалить цього великого педагога за те, що той “...рішуче відмовлявся визнавати німецьку філософію й педагогіку за беззаперечний авторитет, за джерело дійсно наукових істин”. І продовжує: “Він заперечував поширену думку, ніби “Вольф, Кант, Гегель, Герbart, Бенеке – мали світове значення”³.

Як мінімум, стосовно Канта і Гегеля К. Д. Ушинський дуже сильно помилявся, і в 1954 році, коли С. Х. Чавдаров писав цю передмову, це було більш, ніж очевидно.

Але подібні помилки повністю компенсуються всього одним фактом – саме Саву Христофоровича Чавдарова назвав людиною, яка справила найбільший вплив на його розвиток, Валерій Олексійович Босенко. Це при тому, що керівником його кандидатської дисертації був Павло Васильович Копнін, а близьким товаришем – Евальд Васильович Ільєнков – філософ, який ще за життя був визнаний у багатьох країнах світу, а зараз його твори перекладені 26

---

² В.О. Сухомлинський та С. Х. Чавдаров: наукові та особисті стосунки. Сава Христофорович Чавдаров (до 120-річчя з дня народження). Бібліографічний покажчик. К. 2012, с. 209

³ Чавдаров С. Х. Великий будівник вітчизняної педагогіки – К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Педагогічні статті: твори в 6 т. / К. Д. Ушинський; [відп. За укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров ; авт. вступ. ст. С. Х. Чавдаров]. – Київ : Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 13.

мовами світу. Але зовсім не їх вважав Валерій Олексійович Босенко своїми вчителями, а саме – Саву Христовича Чавдарова.

Сам же Валерій Олексійович Босенко – людина, визначна для української філософії уже хоча б тим, що він – один із небагатьох українських філософів радянського періоду, книги яких перевидавалися після їх смерті. Власне, крім В. О. Босенка можна назвати тільки його учня і послідовника Анатолія Станіславовича Канарського та Марію Львівну Злотіну.

Так от, серед книг Валерія Олексійовича Босенка, які і донині викликають живий інтерес, не тільки його фундаментальна філософська робота “Загальна теорія розвитку” (навчальний курс, створений на її основі, є дуже популярним в НТУУ “Київський політехнічний інститут” і вже багато років поспіль читається на багатьох факультетах), а і книга “Виховати вихователя”, яка має підзаголовок “Філософські питання педагогіки і педагогічні проблеми філософії”. Ця книга видана у 1989 році і в ній підсумовується не тільки власний педагогічний досвід автора (а В. О. Босенко був найпопулярнішим серед студентів викладачем філософського факультету за всі роки його існування), але і досвід усієї радянської системи освіти, яку він, з одного боку, дуже жорстко критикував (зовсім, правда, не за те, за що в тодішні перебудовні часи, та й зараз також, її критикували інші), але з іншого боку він наполягав на тому, що багато в чому в її рамках були досягнуті такі результати, значення яких виходить далеко за межі свого часу. Особливо він виокремлював два такого роду досягнення – ідею політехнізму в освіті і тісно пов’язану з нею систему виховання А. С. Макаренка. Що стосується останньої, то вона давно знайшла своє визнання у світі. А. С. Макаренко визнаний ЮНЕСКО одним із чотирьох педагогів, які справили найбільший вплив на освіту у XX столітті. Що стосується побудови всієї системи освіти від початкової і до вищої (яка має тривати все життя) на основах політехнізму, то її дуже мало розуміють ще й зараз, хоча сьогодні уже очевидно, що вміння користуватися комп’ютером є таким же ж необхідним в будь-якій професії, як і вміння читати і писати.

Так от, друге видання книги “Виховати вихователя” В. О. Босенко вирішив проілюструвати фотографіями зі свого сімейного альбому, надавши їй таким своєрідно автобіографічний характер і маючи при цьому на увазі не тільки, і не стільки свою індиві-

дуальну біографію, скільки “біографію епохи”. І серед цих фотографій центральне місце займає колективна фотографія членів організованого Савою Христофоровичем Чавдаровим, який на той час уже був завідувачем кафедри педагогіки філософського факультету Київського державного університету, педагогічного гуртка під час чергового відвідування педагогічного закладу в місті Бородянці, який очолював знаменитий учень А. С. Макаренка – Семен Опанасович Калабалін.

Тобто Сава Христофорович прекрасно розумів, що система Макаренка – це не просто система для перевиховання малолітньої злочинців, і навіть не просто педагогічна система у вузькому розумінні цього слова. Що це універсальна система виховання і, в першу чергу, самовиховання будь-якої людини, бо виховання людини ніколи не закінчується. Принаймні, доки вона жива. Жива як людина, а не просто функціонує як “гвинтик” суспільного “механізму” – не важливо: бюрократичного, чи економічного, чи політичного. А. С. Макаренко вважав, що таке самовиховання здійснюється самою людиною через колектив, зайнятий вирішенням найважливіших на відповідний час історичних питань. А яке питання в будь-яку епоху може бути важливішим за питання виховання людини?

Цю думку повністю поділяв С. Х. Чавдаров. Саме тому він залучив до предметного вивчення макаренківської системи студентів-філософів, серед яких був і Валерій Олексійович Босенко. І ідеєю “політехнізму”, яка має скласти суть сучасної системи освіти на всіх її рівнях, глибоким розробником і палким пропагандистом якої був В. О. Босенко, його теж “запалив” С. Х. Чавдаров, перша публікація якого на цю тему з’явилися ще у 1929 році і називалася вона, до речі “Агрономізація і політехнізація сільської семирічки”. Тоді в селах Київщини, про школи в яких він писав у цій статті, ще й електричного світла не було, а він уже дбав про виховання тих, хто буде працювати над створенням супутників. І не помилився ж.

Звичайно, цікаво було б дізнатися, як формувався спосіб мислення і характер людини, яка вміла так сміливо мріяти і так сміливо втілювати в життя свої найсміливіші мрії. Звичний спосіб вирішення цього питання, який переважно зводиться до переказу фактів біографії людини, яка нас цікавить, дуже важко назвати

ефективним. Біографія Сави Христофоровича Чавдарова є досить типовою для того часу, в чому неважко переконатися, перечитавши відповідну статтю в Вікіпедії.

Значно продуктивнішим способом вирішення поставленого питання, на наш погляд, є вивчення “духовної біографії” визначної людини, тобто вивчення того, що вивчала сама ця людина і до чого вона багато разів поверталася протягом свого життя.

На наш погляд, неймовірні успіхи Сави Христофоровича Чавдарова на педагогічній ниві можуть бути пов’язані з тим, що він розумів педагогіку зовсім не так, як її зазвичай розуміють, що це набір певних прийомів і методів, покликаних сформува-ти у “об’єкта педагогічного впливу” певні знання, вміння і навички. Можливо А. С. Макаренко опинився в центрі його уваги ще й тому, що він дуже дотепно висміював таке розуміння і запекло з ним боровся. Виховує не методика – виховує історія. І не просто “поточна” історія, а історія в цілому. Сава Христофорович це прекрасно розумів і тому шукав керівні педагогічні ідеї там, де педагоги рідко здогадувалися їх шукати.

Прикладом цього служить та його книжка, з якою ми хочемо познайомити читача – “Педагогічні ідеї Т. Г. Шевченка”.

* * *

Чому саме ця книжка? А хоча б тому, що це практично головне наукове дослідження Сави Христофоровича Чавдарова. А це дозволяє припустити, що саме ідеї великого українського поета надихали С. Х. Чавдарова на ту грандіозну педагогічну роботу, якій він присвятив все своє життя. На образі Тараса Григоровича Шеченка він ніби тренувався відкривати у будь-якій людині приховані від неухважного ока можливості, в чому власне і полягає талант педагога. А образ великого українського поета для такої роботи є справді ідеальною моделлю, адже і до цього часу зазвичай його нерідко трактують виключно як геніального поета-само-родка, який в силу своєї геніальності проголошується то пророком, то апостолом. Звичайно, згадують, що за професією він ще і художник, але ця обставина залишається в тіні образу великого поета з народу.

Сава Христофорович свідомо порушує цю традицію напівре-лігійного ставлення до образу Шевченка і досліджує саме його

духовну біографію. Результатом цього дослідження стало з'ясування того, що Шевченко – це зовсім не сільський дядько в кожусі, яким він себе зобразив на відомому автопортреті, а, насамперед, високоосвічена людина свого часу, і його інтереси аніскільки не обмежувалися поезією, чи навіть живописом і гравюрою, академіком якої він був. Навпаки, поезія, живопис стали для Шевченка, скоріше, засобом, інструментом вираження і розвитку вельми передових, як для того часу, так, нерідко, і для нашого часу – теж, суспільних ідей, серед яких своє місце займали ідеї педагогічні.

Серед таких, актуальних для всіх часів педагогічних ідей Шевченка, була й ідея необхідності навчання дітей своєю рідною мовою, яку він не просто проголошував, а активно втілював в життя, всіляко підтримуючи популярний тоді рух недільних шкіл для народу і написавши для них свій “Кобзар”. Щоб розуміти масштаб цієї педагогічної ідеї, нагадаємо, що американські педагоги (і то, далеко не всі) прийшли до неї тільки в кінці ХХ століття. З іншого ж боку, саме ця ідея лежить в основі всієї сучасної європейської культури, яка багато в чому починається з перекладу Лютером Біблії німецькою мовою і організацією Яном Амосом Коменським сучасного типу школи, в якій викладання теж велось не латиною, яка була мовою тогочасної науки, а чеською мовою⁴.

В часи, коли Шевченко виступав за те, щоб навчати українських дітей рідною мовою, не тільки не існувало україномовної наукової літератури, але навряд чи існували люди, які могли про таке мріяти. Шевченко ж був упевнений, що навіть для того, щоб “чужого научатись”, потрібно вчитися читати і писати спочатку саме своєю рідною мовою. Подібного масштабу педагогічні ідеї Сава Христофорович Чавдаров знаходить у Тараса Шевченка не одну і не дві.

І кожна з цих ідей несе потенціал, далеко не вичерпаний ще і сьогодні. Треба тільки вміти їх “вичитати”. Адже вміти читати – це не просто вміти складати букви. В першу чергу – це вміння

---

⁴ До речі, головною педагогічною ідеєю Коменського полягала зовсім не в класно-урочній системі, як часто гадають, а в пампедії та пансофії, тобто в тому, що навчати треба не просто окремій професії, а абсолютно всім наукам і всім дітям незалежно від соціального та майнового стану, статі і навіть рівня розумового розвитку. Фактично, ідея всезагальної політехнічної школи є розвитком і конкретною-історичною модифікацією цих ідей великого чеського педагога.

проникатися тими ідеями, якими надихалися наші великі попередники і надихати ними наступні покоління. Саме цьому вчить книжка Сави Христофоровича Чавдарова “Педагогічні ідеї Тараса Шевченка”. Цьому ж вчить і біографія цього визначного трудівника на ниві освіти українського народу.

А насамкінець хотілось би висловити ще одне сміливе припущення, що Тарас Шевченко привернув увагу Сави Христофоровича Чавдарова не тільки як джерело цінних педагогічних і суспільних ідей, але і як своєрідний зразок, чи, якщо хочете, ідеал для педагогічної роботи. Адже, зрештою, в тому і полягало ремесло цього великого педагога, щоб перетворювати простих хлопчиків і дівчаток із українського села у майбутніх поетів, художників, інженерів, та й, власне, робітників теж, які б потім дивували весь світ своєю працею, “шокували” його супутниками, проривними ідеями в області філософії і педагогіки, просто своєю культурою, вмінням читати і проникатися прочитаним, “і чужого научатись й свого не цуратись”.

Автор: Василь Піхорович.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ПОЕТА

Тарас Григорович Шевченко народився 25 лютого 1814 року⁵ в с. Моринцях, Звенигородського повіту, Київської губернії. Проте рідним його селом вважають не Моринці, а село Кирилівку (сусідне з Моринцями), де він провів своє дитинство.

І Моринці, і Кирилівка, і багато інших сіл належали поміщикові німцю Енгельгардту, який володів щось двадцятьма тисячами десятин землі і понад вісьмома тисячами кріпаків.

Тяжка доля випала майбутньому поетові. Такими словами розповів він про своє дитинство в автобіографічному вірші “Якби ви знали, паничі”:

Там матір добрую мою,
Ще молодую – у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята...

Дуже рано Тарас став круглим сиротою.

Десь потрібно дитині жити, щось треба їй їсти. І хлопчик потрапляє до сільського дячка. В “Автобіографії” Т. Г. Шевченка, надрукованій у російському журналі “Народное чтение” (1860), поет повідомляє: “...притулився я в школі в приходського дячка, за школяра-попихача. Ці школярі по відношенню до дячків те ж саме, що хлопчики, віддані батьками, або іншою владою, в науку до ремісників. Права над ними майстра не мають ніяких певних меж: вони – цілковиті раби його. Всі домашні роботи і виконання всіляких примх самого господаря і його домашніх лежали на них безумовно. Пропоную вашій уяві відтворити, чого міг вимагати від мене дячок, – зважте, гіркий п’яниця, – і що я повинен був ви-

---

⁵ Усі дати подано за старим стилем.

конувати з рабською покiрливiстю, не маючи жодної iстоти в свiтi, яка пiклувалася б чи могла пiклуватися про моє становище”⁶.

Змучений, битий, вiчно напiвголодний, Тарас все ж за два роки пройшов азбуку, часослов i псалтир. Оволодiвши початками грамоти, допитливий Тарас не мiг задовольнитися набутою технiкою читання; вiн шукав у читаннi знань, матерiалу для розмiркувань, вiн шукав, як застосувати свої навички читання i письма.

Давно те діялось. Ще в школi,
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге – та й куплю
Паперу аркуш. I зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
I вiзерунками з кiтками
Кругом листочки обведу.
Та й списую Сковороду
Або “Три царiв со дари”.

Очевидно, малий Тарас настiльки оволодiв технiкою читання, що скоро мiг замiняти самого дячка. I той почав посилати його за-мiсть себе читати псалтир над покiйниками, даючи за це хлопчикoвi “десяту копiйку для заохочення”, а решту привласнював собі.

Перебування Тараса у першого вчителя-дячка закінчилося тим, що, знайшовши раз свого “педагога” до нестями п'яним, Тарас вжив проти нього власну його зброю – рiзки, i, скiльки вистачило сили, вiдплатив йому за всi його жорстокостi.

Утiкши в м. Лисянку, Тарас влаштувався в маляра-диякона, але за кiлька днiв покинув його i вiдправився в с. Тарасiвку до дяка, про якого вiн чув, як про хорошого художника. Але тут його спiткала зразу ж цiлковита невдача. Т. Г. Шевченко в “Автобiографiї” писав: “Та, на жаль! Апеллес глянув уважно на мою лiву руку i вiдмовив менi навiдрiз. Вiн об'явив менi, на мiй крайнiй

---

⁶ Т. Г. Шевченко в документах i матерiалах, Держполiтвидав УРСР, 1950, С. 35. Цитати з “Автобiографiї”, повiстей, листiв, щоденника Т. Г. Шевченка, написаних автором російською мовою, подано нами в перекладi на українську мову. (Ред.).

жаль, що в мене немає здібності ні до чого, ні навіть до шевства чи бондарства”.⁷

Хлопчик повернувся до Кирилівки. А тут поміщикаві треба було спритного підлітка: Тараса забрали на панський двір і зробили його кімнатним козачком.

В обов’язки козачка входило прислужувати поміщикаві; від нього вимагалось: “...тільки мовчання і нерухомість у куточку передпокою, поки не пролунає його голос (поміщика. – С. Ч. наказуючий подати люльку, що стояла тут же біля нього, або налити у нього перед носом склянку води”⁸.

Супроводжуючи Енгельгардта, Тарас побував у різних містах: у Києві, Вільнюсі, Петербурзі. У свій вільний від прислужування поміщикаві час Тарас перемальовував усе, що потрапляло йому на очі. Коли Тарасові минуло вісімнадцять років, поміщик за-контрактував його до “різних живописних діл цехового майстра”, якогось Ширяєва, в Петербурзі. Ширяєв дуже експлуатував його; в розпорядженні юнака залишались тільки ночі. Не раз світлими весняними ночами він бігав до Літнього саду малювати статуї.

За такою роботою його побачив художник І. М. Сошенко. Знайомство, а згодом зближення з Сошенко стали поворотним пунктом в житті юнака, пристрасного любителя живопису. Під керівництвом досвідченого художника Т. Г. Шевченко удосконалювався як живописець. Про нього, кріпосного художника, стало відомо “Товариству заохочення художеств”, яке в своєму протоколі від 4 жовтня 1835 р. записало: “Після розгляду малюнків стороннього учня Шевченка, Комітет знайшов, що вони заслуговують на похвалу, і вирішив мати його на увазі на майбутній час”. Про нього, кріпосного художника, стає відомо конференц-секретареві Академії художеств В. І. Григоровичу, поетові В. А. Жуковському, видатному художнику того часу К. П. Брюллову та іншим представникам російського мистецтва.

Написаний К. П. Брюлловим портрет А. Жуковського, який був розіграний в приватній лотереї, дав 2500 карбованців, суму, визначену Енгельгардтом за викуп на волю кріпака Тараса Шевченка.

⁷ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, Держполітвидав УРСР, 1950, С. 36-37.

⁸ Там само, С. 37.